

H.J.A. Hofland. *De elite verongelukt*. Beschouwingen. De Bezige Bij

Het loont de moeite naast H.J.A.Hoflands nieuwe essaybundel *De elite verongelukt* het titelessay van zijn debuut *Opmerkingen over de chaos* (1963) te herlezen. Hofland bespreekt er de malaise van het linkse radicalisme in een tijd die gelooft aan het 'einde van de ideologie' en zich wentelt in een 'perfectionistisch conservatisme'. Dank zij de 'grote gelijkschakeling' van de welvaartstaat, geschraagd door het 'moderne massahumanisme', is de radicale intellectueel met lege handen komen te staan. Hij vlucht in gratuit moralisme of hij past zich aan door als bureaucraat, politicus, journalist of reclameman zijn partij mee te blazen, intussen het ware 'avontuur' voor de vrije tijd reserverend.

Plus ça change, plus c'est la même chose, ben je na meer dan dertig jaar geneigd te zeggen. 'De intellectueel wil geen toekomstbeeld ontwerpen, negatief noch positief. Het liefst stelt hij zich de toekomst voor als een eindeloos geprojecteerd heden' - het staat in *Opmerkingen over de chaos*, maar het had evengoed in de nieuwe bundel kunnen staan.

Toch zijn er ook verschillen. Bijvoorbeeld in toon. In 1963 klinkt Hofland gedetacheerd, ironisch, zelfs cynisch, getuige zijn nota bene als 'utopie' gepresenteerde 'fenomenologie van de noodtoestand', waarin de 'duik in de chaos' onder verwijzing naar Dada en Norman Mailer wordt aanbevolen als een - tijdelijke - bevrijding van het onbehagen in de cultuur. Van deze flirt met de creativiteit van de anarchie (die eind jaren zestig onder de noemer 'de verbeelding aan de macht' even gemeengoed leek te zijn geworden) is in 1995 niet veel meer over. En gedetacheerd klinkt Hofland evenmin; zijn toon is nu afwisselend bezorgd, verontwaardigd en desperaat.

Ook blijkt de 'chaos' niet langer de stof te zijn waarmee zich utopieën laten construeren. De chaos is veranderd in een maar al te reëel schrikbeeld. Aan de horizon ziet Hofland nu 'de volstreekte wanorde, waarin de historische rechtvaardiging is geschrapt en de toekomst het front van allen tegen allen is [...] het onbewaakte gekkenhuis op aarde'. De beschaving staat op het punt ineen te zakken en als we Hofland mogen geloven, is dat vooral te danken aan de politieke en intellectuele elite van het Westen, die het ten enenmale ontbreekt aan durf, visie en verbeeldingskracht.

In meer of mindere mate gaan alle essays (of 'beschouwingen', zoals Hofland ze zelf noemt) in *De elite verongelukt* over de toestand in de wereld na de val van de Berlijnse Muur in 1989. Hoflands boodschap is, met variaties weliswaar, eenduidig: het Westen, als overwinnaar uit de Koude Oorlog gekomen, weigert de 'erfenis' van die overwinning te aanvaarden en schiet hopeloos tekort in het aanpakken van de problemen die tijdens de Koude Oorlog zijn verwaarloosd. Zich overgevend aan de illusie van 'het einde van de geschiedenis', laat het de landen van het vroegere Oostblok (het 'Wilde Oosten') aan hun lot over, en in eigen land wordt niets substantieels ondernomen tegen de 'crisis' van de verzorgingsstaat.

De gevolgen zijn bekend. Enerzijds fragmentarisering op het internationale vlak, waar de landen zich kortzichtig terugtrekken op het bastion van hun 'nationaal belang', zonder zich nog serieus in te spannen voor de vorming van nieuw, effectief

internationaal verband. Anderzijds desintegratie op het binnenlandse vlak, waar de opkomst van een 'onderklasse' en het toenemend aantal 'staatverlaters' de politiek, verward in bureaucratie en verlamd door de jacht op de volksgunst, met machteloosheid slaan, terwijl het culturele klimaat langzaam maar zeker verloedert door toedoen van al het geweld op de tv.

Ik vat het hier beknopt samen, maar dat mag misschien, want Hoflands stelling luidt dat deze problemen niet los van elkaar kunnen worden gezien ('alles hangt met alles samen') en wat hij de politieke en intellectuele elite verwijt, is dat zij dit maar niet wenst te begrijpen. Volgens hem bestaat er een dringende behoefte aan 'een groep generalisten die in staat is en de wil heeft om daartoe de analyse te maken en er op overtuigende, dus belangeloze manier, de conclusies uit te trekken en ten slotte de moed te hebben om die te verdedigen. Aan de grondslag van alle vraagstukken samen ligt de gezamenlijke weigering om de samenhang ervan in te zien'.

Ziedaar het nieuwe 'verraad der klerken', zoals Hofland in navolging van Julien Benda schrijft. Wie zo tekeer gaat tegen zijn soortgenoten kan uiteraard de wedervraag verwachten: wat heb je dan zelf te bieden? Van Benda weten we dat hij - als *fellow traveller* in de jaren dertig en veertig - niet is ontkomen aan het 'verraad' dat hij in 1927 nog zo hartstochtelijk aan de kaak had gesteld. Hoe zit het met Hofland? Hij roept wel om alomvattende visies en scenario's, maar heeft hij ze ook zelf in petto?

Wat nog het meest op zo'n beoogd scenario lijkt is zijn schets - gepresenteerd als een 'anti-utopie' - van wat hij de 'oorlogsdemocratie' noemt, een extrapolatie van alle huidige negatieve tendensen, resulterend in de 'praktisch geïnstitutionaliseerde klassenmaatschappij'. Het gaat om 'een toestand waarin een deel van de samenleving zijn materiële behoeften maximaal bevredigd ziet, terwijl de overheid controle uitoefent over de geestelijke vrijheid, voornamelijk ten nadele van een ander deel van de samenleving. In de oorlogsdemocratie is niets gerantsoeneerd behalve de onbelemmerde uiting van het vrije denken'.

Het doet denken aan de wereld van Marcuse's *One dimensional man*, zij 't zonder 'repressieve tolerantie'. Anders dan Marcuse gelooft Hofland echter niet dat zijn anti-utopie al werkelijkheid is; we beleven slechts de 'dageraad' ervan. Redding is dus nog mogelijk. Maar hoe? Op dit punt is Hofland helaas minder duidelijk, al zijn hier en daar wel aanzetten aanwezig tot een meer positief bedoelde visie. Bijvoorbeeld in het essay naar aanleiding van de Republikeinse 'revolutie' in het Amerikaanse Congres van november vorig jaar. Niet dat Hofland iets ziet in de retoriek van Newt Gingrich en de zijnen, maar hun offensief tegen 'Washington' biedt hem de gelegenheid aan de hand van meer lucide critici als Robert B. Reich en Jean-Marie Guéhenno het echte probleem nader te benoemen.

Eigenlijk sluimert het onder alle essays in deze bundel. Hier laat het even zijn gezicht zien en, zoals meestal in de politiek, draait het om de macht, met in het verlengde daarvan het gebruik en de legitimatie van het geweld. De staat heeft zich het monopolie op het geweld laten ontnemen, schrijft Hofland. Reich en Guéhenno zoeken de oorzaak van het machtsverlies in de nationale democratie, die als instituut niet meer zou zijn opgewassen tegen de gevolgen van de 'globalisering' van de economie.

Hofland houdt wat deze oorzaak betreft een slag om de arm, maar het dilemma is duidelijk en het heeft alles te maken met de moeizame verhouding van de democratie tot de macht. Bij alle problemen die Hofland opsomt, of het nu gaat om de noodzaak van een nieuw 'Marshallplan' voor de landen van het vroegere Oostblok en de daartoe vereiste omschakeling in het Westen op 'de soberheid van een gematigde oorlogseconomie', om de beteugeling van criminaliteit en 'Volksverhuizing', om de militaire interventie in de Joegoslavische burgeroorlog of om de bestrijding van het 'automobilisme' en zijn verschrikkingen - telkens strandt de verlangde daadkracht in democratische onwil bij de kiezers en dus in machteloosheid bij de politici.

Men kan dat, zoals Hofland doet, die politici en hun intellectuele en literaire tegenspelers verwijten, maar het dilemma ligt naar mijn idee fundamenteeler. Om de genoemde problemen op te lossen zou het wel eens nodig kunnen zijn de democratie op te offeren, want gezien de 'onverschilligheid' van het publiek (dat zich niet echt door de vele 'crises' laat raken) blijft de politici de onontbeerlijke macht om drastisch in te grijpen onthouden, gesteld dat ze die macht zouden willen.

Of Hofland wil dat ze die macht krijgen, blijft in het vage. Gezien zijn anti-utopie van de 'oorlogsdemocratie' zou je zeggen van niet; op grond van zijn verlangen naar een alomvattende visie op de problemen (die ook de mogelijkheid van een alomvattende oplossing suggereert) ben ik geneigd te denken dat hij er stiekem wel van droomt. Meer intellectuelen hebben dat in deze eeuw gedaan, en toen openlijk ten nadele van de democratie. De onwil van de huidige 'literaire klasse' om de publieke zaak van bevlogen visies te voorzien, die Hofland zo dwars zit, lijkt mij dan ook moeilijk los te zien van deze voorgeschiedenis, waarin de intellectuele verbeeldingskracht iets te vaak is bezweken voor de totalitaire verleiding.

Tot de 'erfenis' van de Koude Oorlog behoort ook een grondig wantrouwen jegens de verlokkingen van totale visies en totale oplossingen, die in het verleden steevast hebben bewezen tot catastrofes te leiden. In zijn verwijten aan de intellectuelen van nu stapt Hofland te gemakkelijk over dit deel van de boedel heen. Men kan zich bovendien afvragen of de politiek wel zo gediend is met een overmaat aan verbeelding, waarvan altijd een zekere minachting voor de taaheid van de feiten en voor de weerbarstigheid van het toeval uitgaat. Ook al vraagt Hofland niet om rooskleurige utopieën, uit zijn essays blijkt een wel zeer groot vertrouwen in de 'maakbaarheid' van de samenleving, dat zich zelfs door zijn pessimistische analyses van het heden niet laat ontmoedigen.

Precies op dat punt speelt het hierboven genoemde dilemma. Loont het de democratie op te offeren (of toch op z'n minst in te perken) ten einde de macht te genereren die nodig is om de wereld op de vleugelen van welke visie dan ook beter te maken of - minder optimistisch - te redden van de ondergang? In deze extreme vorm komt de vraag bij Hofland niet aan de orde, maar met zijn prikkelend geschreven essays dwingt hij de lezer wel haar in alle ernst te stellen. Dat lijkt me, ongeacht het antwoord, een niet geringe verdienste.

(de Volkskrant, 7-8-1995)